

Георги ТЕРЗИЕВ

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, България

ЗА ОБРАЗОВАТЕЛНОТО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ ДВЕ ИЗКУСТВА

Georgi TERZIEV

Prof. Dr. Asen Zlatarov University, Bulgaria

ABOUT THE EDUCATIONAL INTERACTION BETWEEN TWO ARTS

This study summarises the long-term experience in the study of the possibilities for educational interaction in the field of art pedagogy. The main semantic emphasis is on the connection between fine arts and literature in the Bulgarian artistic tradition and the creation of pedagogical integrals that optimise the learning process in the field. Ideas have been generated for a qualitative synthesis that would turn the literature teacher into a reliable guide in a wider cultural area.

Ключови думи: персонализация на художественото възприятие, педагогически интегрални, естетически паралели, съдържателни ядра, алтернативна стратегия, културно-историческа навигация, диалог между изкуствата.

Keywords: personalisation of the artistic perception, pedagogical integrals, aesthetic parallels, content cores, alternative strategy, cultural and historical navigation, dialogue between arts.

Идеята за пълноценния „многолог между изкуствата“, огласена и олицетворена впечатляващо от Петър Увалиев, има своите отчетливи проекции в полето на образованието. Издадена преди четвърт век, книгата „Диалог между две изкуства“ на изкуствоведа, културолога и литературния историк проф. Димитър Аврамов откроява един от най-надеждните бродове, свързващи пространствата на пластичните изкуства и литературата. Тя осветява една от магистралните посоки в неговото обемно и многолико творчество и фокусира вниманието върху научен проблем с особена значимост в образователното битие на изкуството. Настоящата разработка обобщава продължителен опит в изследване на възможностите за взаимодействие в пространствата на художествената педагогика. Основното смислово ударение попада върху връзката

между изобразително изкуство и литература в родната художествена традиция и създаването на педагогически интегрални, оптимизиращи учебния процес в целокупното образователно пространство. Обобщеният опит от близо две десетилетия на търсения в тази посока обосновава призива към академичната общност за изграждане на образователни стратегии, които биха позволили на бъдещите учители по литература във всички училищни степени да използват паралелите между литература и изобразително изкуство, проследими отчетливо в културно-историческия развой у нас в период от две столетия.

Програмният девиз на Ернст Гомбрих „Няма изкуство, има художници!“ откроява ролята на творческата личност като основна навигационна ос, която може да следва преподавателят, въвеждайки своите възпитаници в сложната координатна система на естетическите пространства, задаващи облика на всяка епоха. Така художественото образование се превръща в ефективен инструмент, който ускорява процеса на самопознание, особено актуален за българската хуманитаристика в последните три десетилетия. По-дълбокото осмисляне на тези връзки би позволило проникването в дълбинния смисъл на понятието „слово“, който го извисява като одухотворяваща същност, която ни свързва с тайнството на сътворението. Мисълта на Ръскин, че човечеството записва автобиографията си в три ръкописа: „книга на Делата, книга на Словото и книга на Изкуството. Не можем да разберем нито една от тези книги, ако не прочетем и другите две, но единствената, която заслужава доверие, е последната!“; откроява ролята на художественото осмисляне при проникването в тайните на историческото битие.

Разгледан в историческа проекция, канонът на българската литература естествено интегрира делото на родните майстори на изобразителното изкуство с утвърден класически статут. Това съждение, базирано на върховите постижения на изкуствоведската наука в двете паралелни посоки, подсказва идеята за изграждането на академични стратегии, открояващи този педагогически интеграл в подготовката на бъдещите учители по български език и литература. Университетски курс с подобна синтетична насоченост ще намери своя фундамент в открояването на паралелни съдържателни масиви, провокиращи интереса на студентите и разширяващи кръгозора при проникването в дълбините на художественото слово. Така проследяването на литературното развитие ще има своя логичен и завладяващ съпровод в делото на творци, които са създавали летописите на съответния период със средствата на пластическите изкуства. Продължителният педагогически опит в тази насока позволява да бъде открояена ефективността както на хронологичния подход, така и на фокусирането върху отделни тематични ядра с особена значимост в избрания контекст. Такова тематично ядро може да се оформи при открояване ролята на художника, който превръща книгата в произведение на изобразителното изкуство не само като илюстратор, но и като творец, дирижиращ цялостното въздействие на зримия образ. Именно в тази зона, въпреки утвърдените в Дър-

жавните образователни стандарти базисни изисквания, студентите имат пред себе си широко поле за обогатяване на знанията за върховите постижения на българските творци в изкуството на илюстрацията и художественото оформление на книгата.

Насловът „Художникът и словото“ насочва вниманието към друго съдържателно ударение, което уплътнява ансамбловото възприемане на двете изкуства. Художниците, които стават част от канона на българската литература, огледално фокусират зора върху делото на писателите, които оставят ярка диря в историята на българското изобразително изкуство. Вниманието може да бъде привлечено и от примерите на артистичните фамилии, които сплитат съдбите на творци с безспорен принос в двата тъй важни дяла на нашата художествена култура. За бъдещите преподаватели по литература ще бъде поучително да се запознаят с примерите, които представят художника като герой на христоматийно произведение на художественото слово. Впечатляващи ще бъдат и примерите, които поставят именитите български писатели и поети пред статива на родните майстори на портретния жанр.

Този интегрален подход би разширил културния кръгзор на бъдещите специалисти по български език и литература и би обогатил техния педагогически арсенал при творческото интерпретиране на държавните образователни изисквания. В сърцевината на предлаганите педагогически подходи е вграден методът на персонализация на художествените възприятия, който откроява творческата личност като главен посредник при приобщаването към ценностите на националната художествена култура. Яркото присъствие на художника – в разширения смисъл на това понятие обединяваме майсторите и на четката, и на словото – отключва креативния потенциал на възприемащия, като силното емоционално обогатяване на естетическото преживяване отменя механичното регистриране на данни без резонанс, издигащ естетическото във високите траектории на нравственото. Античният принцип на „калокагатия“ намира своето осъществяване в епохата, когато битието на художествената творба естествено обединява прякото общуване с оригиналите в художествената сбирка и прелистването на класическата книга с дигиталното възприемане на пластичната творба и художественото слово. Съюзът между двете изкуства в класическото пространство на академичното образование е неизбежен и поради агресията на масовата култура.

Хронологичният подход дава възможност за прокарване на отчетливи паралели между двете изкуства още в зората на светската художествена култура. В първите десетилетия след Освобождението уплътнената повествователност в картините на битописците, които определят водещите тенденции в изкуството от този период, кореспондира с епичния размах в литературата, ярко олицетворен от творчеството на Иван Вазов. Неслучайно художникът Иван Мърквичка вписва в богатата си артистична биография участието в творческото съдружие, на което дължим илюстрациите към първото цялостно издание

на романа „Под игото“. На корицата на книгата, издадена през 1894 г., името му е изписано заедно с имената на Антон Митов, Антони Пиотровски и Йозеф Обербауер. На страниците на сп. „Изкуство“ е обнародван за първи път разказът „Апостола в премеждие“, отново придружен от графична творба на чешкия майстор, който вписва името си в историята на българското изкуство.

Релефният детайл и проникновеното вглеждане в предметния свят, определящи знаково картините на творците от първото следосвобожденско поколение – Иван Мърквичка, Антон Митов, Иван Димитров, Иван Ангелов и Петко Клисуров, ще помогнат да се избистрят образните представи, които правят възможно потапянето в атмосферата на онова време. Това попиване на особения аромат от онези години, наситени с повишена динамика, би могло да се осъществи и при докосването до творбите на възрожденските майстори, първопроходци на светската ни художествена традиция. Неизвестният художник, изваял лика на Софроний Врачански, не само начева вълнуващия път отвъд повелите на ерминиите, но и оставя за потомството лика на книжовника, който с „Житие и страданияе грешнаго Софрония“ мощно извиси българското слово над вековните рамки на богослужебната книжнина. Утвърждаването на портретния жанр означава новото отношение към личността като обект на художествено претворяване. Ярките образи, които извайва със силата на художественото слово Любен Каравелов в „Българи от старо време“, имат своето зримо съответствие в платната на Захари Зограф, Николай Павлович, Христо Цокев и Станислав Доспевски. За творбите на Доспевски проф. Димитър Аврамов възкликва: „Каква вълнуваща галерия от интелигентни, одухотворени, достолепни, нравствено чисти образи!... С колко симпатия и обич ги е изобразил Доспевски! Защото той е един от тях: интелигентен и вглъбен, упорит и трудолюбив, тих и скромнен, безукорно честен и благороден“ (Аврамов 2014: 34). Възторженият отзив звучи със силата на похвално слово, което предизвиква размисъл за съсловните добродетели, обединяващи творците, служещи всеотдайно на високи естетически и нравствени стремления.

Творческото дело на Константин Величков обозначава един от най-надеждните бродове между двете изкуства в първите следосвобожденски десетилетия. Политическият изгнаник по времето на Стамболовия режим заменя писателското перо с четката на живописеца, постъпвайки във Флорентинската художествена академия. Неговите „Писма от Рим“ бележат приноса му на първопроходец в историята на българската изкуствоведска словесност. Като министър на просвещението в правителството на Константин Стоилов той успява да отвоюва осъществяването на отдавнашната мечта за създаване на висше художествено училище, чиито радатели са Николай Павлович и Станислав Доспевски. Този детайл разкрива в рамките на представената академична стратегия възможност да се подчертае приносът на литературните творци, които остават встрани от основното русло на университетските курсове по българска литература.

Съответствията в процесите на художественото развитие са достатъчно отчетливи и в началото на 20 в. Стремещът за приобщаване към естетическите стремления на европейския модернизъм са общият знак в дейността на двете творчески формации, които означават тази водеща тенденция – творческият кръг около списание „Мисъл“ и Дружество „Съвременно изкуство“. Културната мисия на идейните водачи – д-р Кръстьо Кръстев и Андрей Протич – първите академично школувани изкуствоведи на родната художествена сцена, е определена от повелята на времето, в което пулсира динамиката на мощни обновителни процеси. „В теоретичното наследство на четиримата от „Мисъл“, както и в тяхното художествено творчество се изявява феноменът на културно-историческото им присъствие, надхвърлящ по своята сложност едно течение, школа или опростено епигонство. Самобитността им на български художници се преплита с нескритите им стремежи да приобщат националното ни развитие към постиженията на европейския духовен живот. Те разбират, че е исторически необходимо да запълнят съществени бели полета в художественото съзнание на българина.“ (Кортенска 2008: 41)

Решителното отгласване от битоописателната сюжетност и насочване на творческия интерес към лиричното съзерцание на природата, към проникването в съкровенията кътчета на човешката душа превръщат картините на художниците от новата генерация в хармоничен съпровод на литературните опуси на творците, които изписват новата страница в историята на българската литература. Пред пейзажите на Никола Петров, Стефан Иванов и Атанас Михов, пред нежните акварелни видения на Никола Маринов бъдещите литератори ще осмислят още по-дълбоко родството в естетическите стремления на творците, които сродяват картините със символистичните стихове на Яворов и идилията на Петко Тодоров. Пред статива на даровития портретист Никола Михайлов застават Иван Вазов и Пенчо Славейков, които олицетворяват естетическия поляритет в полето на художественото слово. Тези популярни платна означават началото на богатата галерия от портрети на именити български писатели, дело на изявени майстори на четката. На практика това съдържателно ядро може да бъде хармонично вградено в хронологичното представяне, тъй като във всеки етап от развитието на българското изобразително изкуство се запазва засиленият интерес към творците на родната ни литература.

Именно този своеобразен масив в портретния жанр дава възможност да се впише хармонично в този времеви отрязък и съдържателното ядро, което представя илюстрацията като важна спойка между двете изкуства. Ликът на Пенчо Славейков е вариативно интерпретиран в графичните илюстрации на Никола Петров към стихосбирката „На Острова на блажените“. Лирическият герой е представен като образна персонификация на самия автор – сложна пластична задача, която художникът решава, като се отгласва решително от фотографската първооснова.

В опита си да обозре в цялост културната панорама на периода след войните за национално обединение, студентът по литература следва да осмисли

ролята на движението „Родно изкуство“, което въвежда в пластичните изкуства художествената проблематика, синхронна с търсенията на литературните творци през този период. „Така българското и европейското, националното и универсалното, традиционното и съвременното, фолклорното и индивидуалното, примитивното и модното, селското и градското вместо да си противоречат и взаимно да се отричат, се сляха в едно внушително, неразчленимо цяло по силата на една странна на пръв поглед логика, а всъщност толкова характерна за ирационалните ходове на историята, непримиримата антиномия, неразрешимата дилема завършват със синтез, възплътен в поредица шедеври на новата ни изобразителна култура. В същия примирителен дух и в същата посока прословутото завръщане към първичните сили на земята и народа в литературата от началото на 20-те години (Никола Фурнаджиев, Ангел Каралийчев, Атанас Далчев, Димитър Пантелеев) беше колкото противопоставяне на безплътната абстрактна трансцендентност, толкова и утвърждаване на драстичната предметност на експресионизма, съчетана с модерно претворени архаични фолклорни комплекси. Салонно красивата поетична образност, рационалната и рафинирана школка техника отстъпваха място на делнично-прозаични представи, метафори и сравнения, на умишлено огрубени синтактични и лексикални форми...“ (Аврамов 1993: 11)

Апотеозът на българката, преклонението пред патриархалната вселена на селските труженици, които са знакови за творчеството на Владимир Димитров-Майстора, открояват художествени кодове, същностни и за творческия свят на Йордан Йовков. „Миролюбивото военно творчество“ на Майстора сродява отново хуманистичните послания на двамата именити творци в ролята им на хроникьори на подвига от драматичните военни години.

Необятната вселена на художника Иван Милев ни отвежда в народните предания, които подхранват и магичната проза на Николай Райнов – още един пример за творец, който отправя художествените си послания и със силата на словото, и с красотата на зримите образи. Впрочем в артистичната самоличност на Иван Милев се вписват и поетичните опити, които обогатяват представата за креативния диапазон на този знаков за разглеждания период творец. Ярката ансамблова личност на Гео Милев, който на страниците на списанията „Пламък“ и „Везни“ прокламира идеи, ярко контрастиращи със символистично-сецесионната естетика, е още един ярък пример за органичната спойка между двете изкуства. Това съдържателно ядро може да намери силна поанта и в делото на Сирак Скитник – другия ветеран, оцелял по чудо в битките, комуто съдбата подарява две десетилетия след трагичната гибел на Гео Милев, в които той осъществява с впечатляваща пълнота многолога между изкуствата. Художникът и изкуствоведът, радетел българското изкуство да отхвърли „заучената усмивка на академичната живопис“, превръща поетичните опити от младостта си в изострена чувствителност към силата на художественото слово, която знаково определя дейността му като създател и пръв ръководител

на Българското национално радио. Същевременно Сирака, както го титулува софийската бохема, в чиито среди художници и писатели активно общуват, взаимно оплодотворявайки търсенията си, е ярка обединителна личност във време на изострен социален антагонизъм. В този времеви интервал майсторите на портретната живопис – Стефан Иванов и Дечко Узунов, увековечават лицата на поетесите Дора Габе и Елисавета Багряна, ознаменувайки със своите живописни шедеври появата на българката сред водещите творци в родната литература.

В периода на творчески подем между двете световни войни дипломираният живописец Илия Бешков започва активните си изяви на художник, свързан със словото. Карикатуристът Бешков умножава въздействието на своите творби с ударната сила на наслова, който отключва тяхното въздействие в хетерогенната семантична тъкан на печатните страници. Като осмисля тези връзки, бъдещият педагог ще открие пределния обем от възможности за качествен синтез при постигането на мащабните образователни цели, неосъществими в отделно възприеманите образователни зони на художественото слово и изобразителното изкуство. Стойността на „Словото на Бешков“ може да бъде осъзната както в прякото общуване с издадените текстове, така и в осмислянето на приносите му като художествен педагог. Сам оставил ярка дияра в утвърждаването на художествената илюстрация като незаменим „рисунов съпровод“, усиливащ посланията на словото, Бешков е учителят, който подготвя мнозина от най-значимите автори в тази гранична зона между двете изкуства. От ателието по илюстрация в Художествената академия, създадено от него, излизат Христо Нейков, Борислав Стоев и Иван Кьосев. Целокупното творчество на тези именити майстори обхваща огромно пространство с впечатляващ жанров диапазон и литературна география – факт, който умножава резонанса на Бешковия творчески принос.

Едно от важните послания в тази разработка е заключението, че съприкосновението с делото на първомайсторите в българската художествена илюстрация може да бъде органична част от академичните курсове по българска литература. Един христоматиен сборник, съпътстващ подобен университетски цикъл, би могъл да обедини знаковите творци в този художествен раздел и книгите, които благодарение на техните артистични завоевания добиват стойността на художествена творба с цялостното си графично въздействие. Към посочените имена родното изкуствознание прибавя Любен Зидаров, който с великолепните си илюстрации към „Български народни приказки“ на Николай Райнов и линогравюрите, вдъхновени от поезията на Яворов, внася своя значим принос в съкровищницата на българската пластична култура. Поанта в разглежданото смислово ядро формира огромният творчески принос на Борис Ангелушев за утвърждаването на художника като равностоен партньор в естетическото пространство на книгата. Атанас Стойков, авторът на най-мащабното изследване върху неговото художествено наследство, припомня въз-

гледа на твореца, че „... художникът илюстратор не е обикновен коментатор на писателя [...]; той влага много от себе си, като обогатява неговите образи и ситуации, прибавя нови черти към тях“. Неговото крупно дело като илюстратор и оформител обхваща близо четири десетилетия, в които той илюстрира не само книги, но и текстове, вградени в периодични печатни издания. Вглеждането в делото на Ангелушев би помогнало на литературите да осъзнаят и приноса на художника в графичния живот на буквения знак, който обединява в органично цяло изкуствата на шрифта и калиграфията. Именно в органичното единение на наборни форми и спонтанно и експресивно изградени знаци, кореспондиращи с размаха на илюстрациите, които художникът съгражда с неподражаема свобода, се крие непреходното ансамблово въздействие на книгите, възпитали няколко български поколения. 170-годишнината от рождението на Иван Вазов е поводът да припомним на бъдещите учители по литература високите художествени образци, които създава Ангелушев, извисявайки до безспорен връх изкуството, вдъхновено от Патриарха на българската литература, след вълнуващото начало, което поставиха Мърквичка, Митов, Обербауер и Пиотровски.

След хрестоматийните примери трябва да бъдат включени заради безспорните си приноси и респектиращ творчески обхват като художници на книгата и Иван Кирков, Румен Скорчев и Петър Чуклев. Достатъчното отстояние във времето и сериозните изкуствоведски изследвания, посветени на тези автори, дават основание да бъдат включени в подобна селекция със статута на безспорни имена в канона на българската пластична култура.

Настоящата разработка няма стремежа за изчерпателност в обозначаването на възможните съдържателни ядра, обогатяващи хронологичната навигация. Като заключително ударение ще бъде въведена темата за артистичните родословия, обединяващи литературни творци и художници. Новото съприкосновение с мащабната личност на Николай Райнов в този контекст ще въведе паралелните портрети на неговите синове: писателя, изкуствоведа и философа Богомил Райнов и скулптора със световна слава Боян Райнов. Многопосочният диалог между ваятел и поет се разгръща и в още едно впечатляващо паралелно представяне – на братята Любомир и Атанас Далчеви. С прибавянето на третия брат, архитекта Борис Далчев, се изправяме пред впечатляващ културен феномен. Тримата постигат безспорни върхове в литературата, пластичните изкуства и архитектурата, като постиженията на ваятеля и поета се радват на изключително световно признание. Дора Бонева, едно от ярките имена в артистичната генерация, чиито всеотдайни творчески усилия разчупват догматичните окови през 60-те години на XX в., е съпруга и вдъхновителка на поета Любомир Левчев. Неговият живописен портрет заема достойно място в галерията с ликове на именити литературни творци. Портретът на техния син, поета и преводача Владимир Левчев, също е сред най-високите артистични завоевания на художничката. Един финален штрих в набелязаната стратегия насочва вниманието към богатото живописно творчество на белетриста

Ивайло Петров, който тепърва ще бъде оценен по достойнство за изявите си на художник с впечатляваща самобитност. Безспорният му статут на класик в художественото слово изненадващо ще се свърже по вълнуващ и запомнящ се начин за бъдещите литератори с художествените му търсения като живописец, освободен от оковите на академичните канони.

Основните идеи в тази разработка са формулирани, както вече бе посочено, в дълголетното педагогическо общуване със студентите, на които предстои да бъдат първите надеждни навигатори в необятното пространство на българската литература. Началните учители биха могли да осъществят качествен синтез, който уплътнява възприемането на словото посредством съпровода на художественото изображение. Макар и по редки, контактите със студенти от специалност „Българска филология“ също дават основание да бъдат направени изводи за правомерността на академични стратегии, основани върху синергичното въздействие на двете изкуства. Особено интересен в тази посока е обменът със студентите от специалност „Българска филология и история“. Диалогът с тях открие значимостта на подхода, който променя възприятието на творческата личност, поставяйки ударение върху приноса на българските писатели и художници като „строители на съвременна България“. В този контекст образователните дефицити, с които ни сблъсква битието на академични преподаватели, изглеждат отстраними чрез генерирането на идеи за качествен синтез, който би превърнал учителя по литература в надежден водач в по-широк културен ареал. Именно преподавател с такъв академичен профил би бил в състояние да издигне ориентири, които ще неутрализират тревожното отсъствие в един продължителен отрязък от обучението в гимназиалната степен, тъй важен при съграждането на стабилна ценностна скала.

ЛИТЕРАТУРА // BIBLIOGRAPHY

Аврамов 1993: *Аврамов, Д.* Диалог между две изкуства. София: Български писател. [**Avramov 1993:** *Avramov, D.* Dialog mezhdu dve izkustva. Sofia: Balgarski pisatel.]

Аврамов 2014: *Аврамов, Д.* Български художници. София: Стефан Добрев. [**Avramov 2014:** *Avramov, D.* Balgarski hudozhnitsi. Sofia: Stefan Dobrev.]

Кларк 1977: *Кларк, К.* Цивилизацията. София: Български художник. [**Klark 2014:** *Klark, K.* Tsivilizatsiyata. Sofia: Balgarski hudozhnik.]

Кортенска 2008: *Кортенска, М.* Културната мисия на кръга „Мисъл“. София: Емас. [**Kortenska 2008:** *Kortenska, M.* Kulturnata misia na kruga “Misal“. Sofia: Emas.]

Стойков 2003: *Стойков, А.* Борис Ангелушев. София: Български художник. [**Stoykov 2014:** *Stoykov, A.* Boris Angelushev. Sofia: Balgarski hudozhnik.]